

ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

В. Коновалова, академік АПРН України

Алгоритмізація в теорії криміналістики

Сучасний стан теорії криміналістики позначено дослідженнями, що стосуються проблем алгоритмізації в її структурі. Досягнення в галузі криміналістичної тактики і методики розслідування надали змогу сформулювати і систематизувати окремі дослідження як основу для їхньої алгоритмізації. Першим у цьому відношенні є Л. Драпкін, який запропонував дослідження слідчих ситуацій, котрі у названій ним системі мають безліч позицій, що є свого роду жорстким алгоритмом, який охоплює усілякі варіанти їхнього використання¹.

У розвиток теорії криміналістичної тактики розпочав дослідження В. Шепітько, який вперше презентував систему тактичних прийомів стосовно тактики провадження слідчих дій, що розглянуті відповідно до внутрішніх ситуацій останніх — огляду місця події, допиту та ін. Докладне розроблення тактичних прийомів також може розглядатися як свого роду алгоритмізація, тим більше, що науковець назвав усі типові ситуації при провадженні слідчих дій².

Тенденція до алгоритмізації надалі відображається в дослідженнях, що стосуються методики розслідування окремих видів злочинів. Це, зокрема, торкається дослідження ситуацій у розслідуванні вбивств, де їхня систематизація створює підстави для висунування версій більшої чи меншої обґрунтованості. Такі алгоритми, що мають теоретичний і практичний характер, безсумнівно, сприяють ефективності розслідування. У цьому відношенні становить інтерес дослідження В. Синчука щодо кореляційних залежностей між елементами криміналістичної характеристики та їхнього використання в методиці розслідування вбивств. Автор пропонує розглядати криміналістичну характеристику як підставу побудови алгоритмів стосовно виявлення і розшуку злочинців, що сховалися з місця події. Вирішити такі алгоритми В. Синчук вважає можливим у два етапи: 1) побудова моделі визначених категорій осіб; 2) розроблення програми їхнього роз-

---

¹ Див.: *Драпкин Л. Я.* Криминалистическая теория следственных ситуаций: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — М., 1987.

² Див.: *Шепітько В. Ю.* Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике: Монография. — Х., 1995.

шуку. Оцінюючи позитивну роль такого роду алгоритмів, автор припускає їхнє вирішення спільно з творчим мисленням¹. Не можна залишити без уваги дослідження в галузі тактичних операцій стосовно методики розслідування вбивств. С. Здоровко подав систему тактичних операцій відносно різних ситуацій як певної форми розслідування, що забезпечує його найбільшу ефективність. Розглянуті їм ситуації становлять алгоритмічну платформу для тактичних операцій².

Вині розпочато дослідження, що стосуються систем слідчих дій як найбільш оптимальних при розслідуванні окремих видів злочинів. На основі узагальнення слідчої практики, аналізу помилок, яких припускаються при розслідуванні, створюються системи слідчих дій, що відповідно до типових ситуацій є найбільш оптимальними, спрямованими на одержання доказової інформації у строки, що гарантують економію процесуальних засобів. Такі рекомендації у вигляді алгоритмів, що мають навчальний і консультативний характер, можуть становити певну цінність. Їхня конкретизація охоплює не тільки окремі види злочинів (убивства, екологічні злочини, злочини у сфері економіки), а й різновиди останніх, що має особливе практичне значення³.

Дослідження в названих напрямках звертають нас до колишніх теоретичних посилок криміналістики стосовно так званого програмування розслідування, де ті чи інші рекомендації було вміщено в схеми, якими могли користатися в практичній діяльності слідчі. У цьому відношенні досить значущими були дослідження Л. Відонова, Г. Густова, котрі, на жаль, не знайшли широкого застосування, оскільки були орієнтованими, а сприймалися як панацея, що дає ключ до розкриття злочину.

Алгоритм, яким би він не був досконалим, завжди є відсталим і в цьому відношенні таким, що має обмежений характер. Він не може бути універсальним, не переходячи в опис варіантів його використання, ситуаційно залежним.

Обмежена функція алгоритму наводить нас на думку про взаємодію розумових завдань та їхніх рішень у теорії і правозастосовній практиці.

Існують два види розумових завдань: завдання-алгоритми, де рішення чи його варіанти мають місце, і завдання евристичні, творчого харак-

¹ Див. : Синчук В. Л. Кореляційні залежності між елементами криміналістичної характеристики та їх використання у методиці розслідування вбивств: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. – Х., 2004. – С. 14; його ж. Розслідування вбивств: шляхи вдосконалення. – Х., 2004.

² Див. : Здоровко С. Ф. Розслідування вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами (типові тактичні операції). – Х., 2004.

³ Див. : Коновалова В. О. Методика розслідування злочинів: оптимальні системи слідчих дій // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 4(43).

теру, де шлях до вирішення завдання не визначений, не існує, вимагає пошуку, нерідко має безвихідний характер. У практиці розслідування злочинів існують завдання різного плану, однак переважно творчі. Тому алгоритмічні рекомендації, безсумнівно, такі що мають велике значення, не можуть бути універсальними і закінченими у своїх побудовах. Названі рекомендації мають орієнтуючий, проте важливий характер, можуть і повинні бути використані, як правило, на початкових етапах розслідування, доповнюючись згодом рішеннями, що вимагають творчості.

Відзначаючи обмежену роль алгоритмів у різних галузях криміналістики, важливо відзначити їхнє позитивне значення як свого роду матриць, на які накладається інформація, що знаходиться в розпорядженні слідчого. Останнє надає змогу не тільки активізувати організаційну діяльність, що прямо впливає з алгоритму, котрий має місце, а й стимулює розумову діяльність, спрямовану на розвиток положень алгоритму.

Слід відзначити і ту обставину, що алгоритм, незалежно від того, стосується він систем оптимальних слідчих дій при розслідуванні окремих видів злочинів або тактичних прийомів провадження окремих слідчих дій, не може бути вичерпним, залишаючи місце як для творчості при його оцінці слідчим, так і для практичного застосування. Мова йдеться про такі позиції, як об'єктивна наявність доказової інформації, так і суб'єктивна оцінка її цінності і значущості слідчим. При цьому суб'єктивний момент оцінки інформації завжди превалює, оскільки відображає рівень розумової діяльності слідчого.

Творчий характер розумових завдань, розв'язуваних у процесі розслідування, як правило, визначається недостатнім обсягом доказової інформації, що вимагає аналізу і пошуку шляхів її одержання з невизначеного кола можливих джерел. У цьому плані головне належить професійній розумовій діяльності, нерідко іменованої такими термінами, як «слідче мислення», «професійна інтуїція», «психологія слідчого» та ін.

У цьому плані становить інтерес так звана «професійна інтуїція». Розумова діяльність слідчого, судді не завжди підкоряється законам логіки, де умовиводи припускають сувору послідовність. У багатьох випадках при малому обсязі інформації або її відсутності припущення, що зароджуються, можуть містити в своїй основі інтуїтивне мислення.

Процес пізнання істини при розслідуванні злочинів визначається логікою мислення. Правильне осмислювання фактів, що спостерігаються, встановлення їхніх причинних зв'язків, побудова обґрунтованих версій, оцінка одержаних даних є необхідними етапами встановлення істини. Їхня логічна непогіршеність сприяє найбільш швидкому досягненню істини при розслідуванні. Однак поряд із правильним тлумаченням ролі і значення логічного мислення в процесі пізнання істини, деякі

автори¹ стверджують, що інтуїція є одним із шляхів пізнання, і часом відводять їй місце, рівноцінне по значущості логічній діяльності мислення. Діалектичний матеріалізм, критикуючи ідеалістичне розуміння інтуїції, розглядає останню як пізнання без розгорнутого логічного міркування в даний момент, але пізнання, логічно доведене і перевірене практикою. Отже, діалектичний матеріалізм визнає інтуїцію тільки в тім її вигляді, що припускає відсутність широкого, розгорнутого міркування. Будь-яке інше розуміння інтуїції, а саме як таємничої здатності, не сумісної з логічним мисленням, розглядається як ідеалістичне.

Певний інтерес становить прагнення проаналізувати інтуїтивні уявлення, інтерпретовані до слідчої діяльності. Так, Г. Зорін, розглядаючи кульмінацію інтуїтивного процесу — інсайту, — як свого роду осяяння, відзначає в ньому декілька моментів: а) слідчий усвідомлює, що знайшов рішення, котре забезпечує вихід із слідчого глухого кута; б) це рішення приходить знезацька; в) інтуїтивно знайдене рішення, як правило, є гармонійним, оригінальним, витонченим (цю обставину підтверджують слідчі і представники інших творчих професій) і под.² Автор знайшов таку кількість психологічних, емоційних та інтелектуальних характеристик в інтуїтивному пізнанні, що воно — вінець мислення. Дійсно, навіщо логічні муки, коли слідчий усвідомлює, що він знайшов рішення, котре забезпечує вихід із слідчого глухого кута, а також те, що знайдене рішення супроводжується почуттям упевненості, що воно є вірним, та ще і гармонійним, і витонченим... Ах, якби так було! При всій романтичності зображення інтуїтивного рішення воно, на жаль, є непояснюваним, бо становить приховану синтезуючу роботу інтелекту, яка тільки згодом може і не знайти логічного пояснення. В останньому випадку вона втрачає інтерес. Цей механізм єдиний у всіх галузях: фізиці, математиці, хімії, біології, економіці та ін. Він переломлюється й у складних завданнях, розв'язуваних у судочинстві, де рішення, як правило, пов'язані з людськими долями і помилки, що допускаються, непрощені.

До числа проблем інтуїтивного пізнання як раптового вирішення розумових завдань без логічного пояснення в даний момент, але з наступним логічним поясненням, входить проблема професійної інтуїції. Остання пофарбована професійною підготовкою особи, яка сприяє аналізу, що миттєво відбувається, тих чи інших ознак, що дозволяють дійти припущення, котре виключає звичайний логічний перебіг міркувань. У практиці судово-слідчої діяльності інтуїтивні припущення і рішення поясню-

¹ Див.: Ратинов А. Р. О следственной интуиции // Соц. законность, 1958, № 4; Казимирчук В. Внутреннее судебское убеждение и интуиция // Сов. юстиция. — 1958. — № 5.

² Див.: Зорин Г. А. Криминалистическая эвристика. — Гродно, 1994. — Т. 1. — С. 194.

ються відомою стабільністю розв'язуваних розумових завдань. Незважаючи на їхнє різноманіття і нестандартність ситуацій, що пояснюються витонченістю способів учинення і приховування злочинів, існують свого роду алгоритми, котрі ґрунтуються на повторенні ознак злочину і визначених способів їхнього вирішення. Такі інтуїтивні припущення мають місце при розслідуванні окремих видів злочинів, таких, зокрема, як вбивства, у тому числі замовні, всі різновиди розкрадань та ін.

Досвід, як нагромадження ознак, що вказують на характер і механізм події, надає змогу миттєво вичленувати ті характеристики, що найбільше притаманні вчиненню того чи іншого злочину. Саме ця обставина і пояснює швидке вирішення розумового завдання, що для інших осіб і ситуацій видається нерозв'язуваною. У цьому відношенні становить інтерес такий елемент криміналістичної характеристики злочинів, як типова слідова картина, тобто сукупність слідів, притаманних тому чи іншому виду і різновиду злочинів. Слідова картина за своєю сутністю є фрагментом вчиненого злочину, відображеного в слідах. Тому картина події відновлюється як мозаїчна частина загального, за якою можна ідентифікувати подію як ціле по його частині. У цьому плані інтуїтивний пошук має право на існування. Зараз спостерігається повернення до колишніх тенденцій використання інтуїції для вирішення завдань, що виникають у судочинстві, в широкому сенсі слова, тобто в розслідуванні і судовому розгляді.

У дискусіях і твердженнях висловлюються пропозиції про застосування так званих нетрадиційних знань і методів, що можуть бути використані з метою найбільш ефективного розслідування злочинів, діагностики причетності до злочину, здійснення розшуку.

У високій «науковій» інтерпретації піднімаються постарілі догми про використання лай-детекторів для діагностики злочинця, кинесики, гіпнозу і нетрадиційних психоенергетичних знань у вигляді телепатії й ясновидіння як явищ, пов'язаних зі світовим розумом, всесвітом, енергетичними й інформаційними каналами¹.

При цьому стверджується, що всі названі методи мають високі пізнавальні властивості, що надає змогу найбільш ефективно розкривати злочини. Разом з тим методики їхнього проведення не називаються з тієї простої причини, що їх не існує, або тому, що їхній винахід відразу зробить явною абсурдність концепцій, що наводяться.

До категорій, близьких за своєю сутністю до ідеалістично тлумачених інтуїтивних збагнень тих чи інших явищ або фактів, належить по-

¹ Див.: *Клименко Н., Кливцов О.* Можливості використання в розслідуванні злочинів: деяких нетрадиційних криміналістичних та спеціальних знань і методів // *Право України.* – 1998. – № 1.

няття ясновидіння. Останнє пояснюється як процес надчуттєвого сприйняття об'єктивного світу, здатність сприймати в процесі біоінформаційного обміну зображення об'єктів, на які сприймаючий настроївся. Іншими словами, ясновидіння — це можливість сприйняття фактів, що виникає поза аналізом певної інформації. Йдеться про надвідчуття, осяяння, особливе бачення об'єктів, подій, фактів особою, що володіє позамежною чутливістю. У більш доступному розумінні — це суть люди, що вважають себе екстрасенсами, осягають істину невідомими шляхами.

Науковий пошук у цьому відношенні і сенсаційні «знахідки» показали, що звернення до ясновидіння є нічим іншим, як дурисвітством, далеким від наукових досліджень. Проникнення в практику судочинства результатів такого роду «досліджень» спричиняє порушення не тільки законності, а й етичних норм, що є одним з головних показників гуманного ставлення до особистості, що потрапила в орбіту судового процесу.

У передісторії цього питання мали місце твори, присвячені ідеї так званого «слідчого мислення»¹.

Проте, параметри специфіки такого мислення не були виявлені і подібні пропозиції не знайшли підтримки. Однозначним стало твердження про те, що розумова діяльність, в тому числі вирішення розумових завдань, підкоряється загальним законам логіки і є професійно забарвленою, що не є підставою для їхньої термінологічної самостійності.

Разом з тим не можна не відзначити і ту обставину, що професійні знання сприяють глибині й творчому підходу до вирішення розумових завдань.

Якщо творчість розглядати як усіялку практичну чи теоретичну діяльність людини, в якій виникають нові результати (знання, рішення, способи дії)², то слідча діяльність, безсумнівно, є творчою, зумовленою професійними знаннями.

Таким чином, у слідчій діяльності поєднуються два види рішень розумових завдань, що стосуються використання алгоритмів, з одного боку, і звернених до творчого мислення — з другого.

---

¹ Див. : *Walder Hans*. *Kriminalistisches Denken*. – Hamburg, 1962; *Рапинов А. Р.* Судебная психология для следователей. – М., 1967.

² *Мещеракова Б. Г., Зинченко В. П.* Психологический словарь. СПб., 2003. – С. 536.